

ס י מ ן ט ו

שיטת הרמב"ם בדין עשיית נקב

א

מחלוקות רב ושמואל בעניין בונה ומכה בפטיש והכרעות הרמב"ם בהן

הגמרא (שבת קב ע"ב) מביאה שלוש מחלוקות בין רב ושמואל: "מסתת משום מאי מיחייב? רב אמר משום בונה, ושמואל אמר משום מכה בפטיש. העושה נקב בלול של תרנגולים - רב אמר משום בונה, ושמואל אמר משום מכה בפטיש. עייל שופתא בקופינא דמרא - רב אמר משום בונה, ושמואל אמר משום מכה בפטיש. וצריכא, דאי אשמעינן קמייתא - בההיא קאמר רב משום דדרך בנין בכך, אבל עושה נקב בלול של תרנגולים דאין דרך בנין בכך אימא מודה ליה לשמואל. ואי אשמעינן בהא - בהא קאמר רב משום דדמי לבנין דעבדיה לאוירא, אבל שופתא בקופינא דמרא דאין דרך בנין בכך אימא מודה ליה לשמואל. ואי אשמעינן בהא - בהא קאמר שמואל, אבל בהנך תרתי אימא מודה ליה לרב - צריכא, ע"כ. ובדין מסתת פסק הרמב"ם (פ"י ה"ח) כדעת שמואל וכנגד רב, משום שר' יוחנן (שבת שם) פסק כשמואל שהחויב הוא משום מכה בפטיש, וכן פסק רב אשי בשם ר' יהושע בן לוי (שם עה ע"ב). ולעומת זאת בנידון של עייל שופתא בקופינא דמרא פסק הרמב"ם (שם ה"ג) כדעת רב, וכבר התבאר עניין זה לעיל (סי' יב אותיות ו'ז).

סתירה לכאורה בהכרעת הרמב"ם בדין עושה נקב בלול של תרנגולין

אמנם בנידון של עושה נקב בלול של תרנגולין יש מבוכה גדולה בדברי הרמב"ם. מחד גיסא הוא כתב (הל' שבת פ"י ה"ד) וז"ל: "העושה נקב כל שהוא בלול שלתרנגולין כדי שיכנס להן האור, חייב משום בונה", עכ"ל. ומאידך גיסא הוא כתב (שם ה"ט) וז"ל: "המכה בפטיש הכיה אחת, חייב. וכל העושה דבר שהוא גמר מלאכה, הרי זה תולדת מכה בפטיש וחייב וכו'. והעושה נקב כל שהוא, בין בעץ בין בבנין בין במתכת בין בכלים, הרי זה תולדת מכה בפטיש וחייב. וכל פתח שאינו עשוי להכניס ולהוציא אין חייבין על עשייתו", עכ"ל. ועוד כתב בהמשך (פכ"ג ה"א)

וז"ל: "העושה נקב שהוא עשוי להכניס ולהוציא, כגון נקב שללול התרנוגלין שהוא עשוי להכניס האורה ולהוציא ההבל - הרי זה חייב משום מכה בפטיש. לפיכך גזרו על כל נקב, אפילו היה עשוי להוציא בלבד או להכניס בלבד, שמא יבוא לעשות נקב שחייבין עליו", עכ"ל. וכבר הקשו המפרשים שלכאורה דבריו סותרים אהדדי; דלפי המבואר בה"ד יוצא שהחייב הוא משום בונה וכדעת רב, ואילו בהט"ז ובפכ"ג מבואר שהחייב הוא משום מכה בפטיש וכדעת ר' יוחנן ושמואל. והכסף משנה (שם ה"ד) הקשה כבר על סתירה זו ונשאר בתמיהה על הרמב"ם.

ב

הסבר הלחם משנה שחייב גם משום בונה וגם משום מכה בפטיש

והלחם משנה (שם) כתב וז"ל: "בגמרא איכא פלוגתא: רב אמר משום בונה ושמואל אמר משום מכה בפטיש, ופסק רבינו כרב. וקשה, דלמטה נראה שפסק כשמואל, שכתב: והעושה נקב כל שהוא, בין בעץ בין בבנין בין במתכת וכו' הרי זה תולדת מכה בפטיש וחייב, דלרב הוי משום בונה, כמבואר בגמרא במ"ש גבי קודח: בשלמא לרב מיחזי כחר חורתא וכו'. ועל כרחך איירי בנקב העשוי להכניס ולהוציא, דאל"כ ה"ז מותר מן התורה כמ"ש בסמוך ובפרק כ"ג. וכן קשה, שבריש פרק כ"ג כתב בנקב לול של תרנוגלים שהוא תולדת מכה בפטיש וחייב, כוותיה דשמואל. ונראה שהוא ז"ל מפרש, דמה שאמר רב חייב משום בונה - כלומר אפילו משום בונה, והוא הדין משום מכה בפטיש דהוי גמר מלאכה. אלא שהוא מוסיף ואומר שחייב משום בונה, דלדידיה אתי מתני' דהקודח כל שהוא כפשטה. וכן מצינו דומה לזה בפ' תולין (קלח ע"א), גבי מה שאמרו בגמרא משום מאי מתרינן ביה, רבה אמר משום בורר ר"ז אמר משום מרקד, ושם פירש"י ז"ל דרבה משום בורר הוא הדין משום מרקד אלא שר"ז פליג ארבה. וכן רבינו בפ"ח נראה שפירש כן, שכתב בפ"ח הרי זה תולדת בורר או תולדת מרקד. ונראה שפסק כרבה כדפרישית שם. וא"ת אמאי לא כתב שם חייב שתיים, משום בורר ומרקד, דומה למ"ש למעלה בזומר וצריך לעצים שחייב שתיים. וי"ל דהוא סבור דבורר ומרקד דמו להדדי, ואין ראוי שיהיה חייב שתיים, ולא הוי אלא לעניין התראה. וז"ש בגמרא משום מאי מתרינן ביה וכו'. ומ"מ סתם כאן רבינו הרבה בזה, שהיה לו לכתוב חייב משום בונה ומשום מכה בפטיש, אלא שהוא סמך על מ"ש לקמן והדברים סתומים", עכ"ל. ומבואר מדבריו שלדעתו כוונת הרמב"ם היא שחייב גם

משום בונה וגם משום מכה בפטיש. ובנידון של בונה כתב את חיוב בונה ובנידון של מכה בפטיש כתב את חיוב מכה בפטיש.

קשיים בהסבר הלחם משנה

ואולם נראה שקשה מאד לומר כדברי הלחם משנה. ראשית, משום שבנידונים האחרים המובאים בהקשר לאותה מחלוקת (מסתת ועייל שופתא) רב מתכוון רק לבונה ולא למכה בפטיש. וכן מוכח מכך שבמסתת אחוי ר' יוחנן בידו משום מכה בפטיש; ואם הכל מודים שהחיוב הוא משום מכה בפטיש, והנידון הוא רק האם מתחייבים גם משום בונה - היה צריך להראות בידו שאין זה משום בונה. וכך מתבאר מדברי הרמב"ם עצמו, שלא ציין במלאכת מכה בפטיש שחייב במקרה של עייל שופתא, ועל כרחך שהבין שהחיוב הוא רק משום בונה ולא משום מכה בפטיש. ולא מסתבר אפוא לומר שבנידון של לול של תרנגולים שהוזכר בחדא מחתא עם שאר המקרים, רב מתכוון גם לבונה וגם למכה בפטיש¹.

שנית, מאד דחוק בלשונו של רב שהוא מתכוון לומר "אף משום בונה". והפשטות היא שהחיוב הוא משום בונה, בהנגדה לשמואל שמחייב משום מכה בפטיש. ואין ראיה לסתור מהנידון של התראה על משמר, דבכך מבואר להדיא שהנידון הוא ההתראה ולא עצם החיוב. ואדרבה, ברמב"ם מבואר שאין הוא חייב משום תרתי, אלא הכוונה היא שמתחייב או משום בורר או משום מרקד. ויש מקום להבין שרבה, האומר שאפשר להתרות משום בורר, מבין שזהו אב כללי יותר שכל המקרים הפרטיים כלולים בו. ואין זה חיוב חדש אלא מעין כלל ופרט, והמחלוקת היא האם אפשר להתרות גם משום הכלל או רק משום הפרט. אבל בנידון דידן רוצה הלח"מ לחדש שחייב גם משום בונה וגם משום מכה בפטיש.

שלישית, מאד דחוק גם ברמב"ם לומר שהחיוב הוא גם משום בונה וגם משום מכה בפטיש. העובדה שבנידון של זומר וצריך לעצים הוא מזכיר שמתחייב תרתי, מלמדת שכאשר באמת ישנם שני חיובים שונים הוא טורח להזכירם. ואם היו כאן שני חיובים שונים - היה עליו לומר זאת להדיא בכל מקום. ובאמת הלחם משנה הרגיש בקושי זה וטען גם לאחר הבאת תירוצו: "ומ"מ סתם כאן רבינו הרבה בזה וכו' והדברים סתומים".

1. וגם היה לה לגמרא לעשות צריכותא נוספת, שבמקרה מסוים זה של לול של תרנגולין מתחדש בדעת רב שמתחייבים גם משום בונה וגם משום מכה בפטיש, דבר שאינו קיים בשאר המקרים.

תירוץ המגן אברהם והקושי שבו

והמגן אברהם (סי' שיד סק"ג) הביא את קושיית הכס"מ ותירץ: "ולי נראה, דהכא מיירי בלול שאינה מחוברת לקרקע ולית בה בנין", עכ"ל. ובמחצית השקל (שם) ובמנוחת אהבה (פכ"ד הע' 9) הבינו שכוונת המג"א היא כלח"מ. וליתא, דלדבריו יש להבין שהרמב"ם מחייב דוקא משום מכה בפטיש ולא משום בונה, ודלא כלח"מ. ולכן הוצרך להעמיד את דברי הרמב"ם באוקימתא, בכגון שאין הלול מחובר בקרקע ולא שייכת בו מלאכת בונה. אבל באמת תירוצו של המג"א קשה גם כן, דהא הרמב"ם אומר להדיא שהחיוב של עושה נקב משום מכה בפטיש הוא "בין בעץ בין בבנין בין במתכת בין בכלים". ואם אנו מבינים שאכן החיוב הוא רק משום מכה בפטיש - לא מובן מדוע העושה את הנקב בבנין אינו מתחייב גם משום בונה. ומלבד זאת יש בדבר אוקימתא שאינה רמוזה בדברי הרמב"ם, ומהיכא תיתי לומר שכאן מדובר דוקא על לול המחובר לקרקע, וכאן מדובר דוקא על לול שאינו מחובר לקרקע.

תירוץ המנוחת אהבה שמדובר על כוונות שונות

והמנוחת אהבה (שם) דייק בצדק בדברי הרמב"ם, שבדין חיוב בונה הוא מדגיש שהנקב נעשה "כדי שיכנס להן האור", ואילו במלאכת מכה בפטיש הוא מדגיש שיש צורך שהנקב יהיה "עשוי להכניס ולהוציא". ולפי זה יישב המג"א את דברי הרמב"ם, שכאשר האדם עושה את הנקב לשם הכנסה בלבד ואין לו כוונה לייחד את הנקב גם להוצאה, יש בכך חיוב בונה. וכאשר הוא מכוון לעשות את הנקב להכניס ולהוציא, יש בכך חיוב מכה בפטיש.

ולדבריו יהיה מיושב שדברי הרמב"ם בחיוב בונה נשארים כפשוטם, ומלאכת מכה בפטיש אינה מצטרפת למלאכת בונה. ואילו בנידון של מכה בפטיש הרמב"ם לא כתב שיש חיוב משום בונה, משום ששם הוא מתייחס לכל סוגי הבניין, כולל עושה נקב בכלים ובמתכות; ולכן לא היה יכול לכתוב בסתמא שיש חיוב גם משום מכה בפטיש וגם משום בונה. ואיה"נ שאם הנקב יהיה בלול המחובר לקרקע - יהיו בכך שני חיובים: בונה ומכה בפטיש.

קשיים בתירוץ המנוחת אהבה

אמנם נראה שעדיין דברי הרמב"ם אינם מיושבים. ראשית, לאחר שהוא מפרט את סוגי הדברים שבהם נעשה הנקב וכולל בהם את העושה נקב בבניין,

הוא מסיים ואומר שכל פתח שאינו עשוי להכניס ולהוציא "אין חייבין על עשייתו". ומכאן יש ללמוד שהעושה פתח שעשוי להכניס בלבד אינו חייב כלל, ולא רק שאין הוא חייב משום מכה בפטיש אבל חייב משום בונה. ואם הרמב"ם היה סבור שבעושה נקב בבניין יש חיוב בונה - היה עליו לומר "חוץ מעושה נקב בבנין שחייב משום בונה".

שנית, מלשון הרמב"ם נראה שהמציאות הפשוטה בלול של תרנגולים היא של דבר המחובר לקרקע; שהרי הוא נוקט בפשיטות שבלול של תרנגולים מתחייבים משום בונה, ואין הוא נזקק לומר שמדובר דוקא על לול המחובר לקרקע. וגם בגמרא לא הוזקקו לומר דבר זה להדיא. ואם כן דבריו בפכ"ג אינם מובנים, דלשוננו היא: "העושה נקב שהוא עשוי להכניס ולהוציא, כגון נקב שללול התרנגולין שהוא עשוי להכניס האורה ולהוציא ההבל, הרי זה חייב משום מכה בפטיש. לפיכך גזרו על כל נקב אפילו היה עשוי להוציא בלבד או להכניס בלבד, שמא יבוא" וכו'. והרי בלול מסוג זה יש לחייב חיוב דאורייתא משום בונה אפילו כאשר הוא עשוי להוציא בלבד או להכניס בלבד, ואם כן מדוע צריכים חכמים לגזור ולאסור במקרה זה, הרי יש לאוסרו מדינא דאורייתא. ואם הדברים אמורים רק בדבר שאינו מחובר - היה על הרמב"ם לפרש את דבריו ולומר זאת, שהרי בסתמא דמילתא יש להבין שמדובר דוקא על לול שהוא מחובר, וכנ"ל.

ג

מוכח שהכוונה הסתמית של עושה נקב בלול תרנגולין היא להכניס ולהוציא

והנה, בגמרא (קמו ע"א) נאמר: "תנו רבנן: אין נוקבין נקב חדש בשבת, ואם בא להוסיף - מוסיף. ויש אומרים: אין מוסיפין. ושזין שנוקבין נקב ישן לכתחילה. ות"ק מאי שנא מנקב חדש דלא, דקא מתקן פיתחא, אוסופי נמי קא מתקן פיתחא! אמר רבה: דבר תורה כל פתח שאינו עשוי להכניס ולהוציא אינו פתח, ורבנן הוא דגזור משום לול של תרנגולין, דעביד לעיולי אוירא ולאפוקי הבלא. ואם בא להוסיף מוסיף - אוסופי ודאי בלול של תרנגולים לא אתי לאוסופי, משום ריחשא. ויש אומרים אין מוסיפים - זימנין דלא תקניה מעיקרא ואתי לארוחי ביה. דרש רב נחמן משום רבי יוחנן: הלכה כיש אומרים", ע"כ. ומבואר מדברי הגמרא שהכוונה הפשוטה והרגילה של עשיית נקב בלול של תרנגולין היא להכניס ולהוציא, וכמו שנוקטת הגמרא להדיא: "לול של תרנגולין דעביד לעיולי אוירא ולאפוקי הבלא".

שעא

הרמב"ם הבין לשיטתו שהסוגיה בדף קמ"ו אזלא דוקא כשמואל

ונראה שהרמב"ם הוכרח להבין, שהסוגיה אזלא דוקא כשיטת שמואל המחייב בנקב כזה משום מכה בפטיש, ולא כשיטת רב המחייב משום בונה. והדבר מוכח גם מהלשון הסתמית של רבה שאומר: "כל פתח שאינו עשוי" וכו', דמשמע שזהו דין כללי בכל הפתחים, והדברים אמורים גם בכלים ולא רק בבניינים. וגם הנידון הוא על חבית שהיא כלי, וגוזרים על עשיית נקב בחבית משום עשיית הנקב בלול של תרנגולים. ואם דין הנקב בלול של תרנגולים היה דוקא במחובר - לא היה מקום לגזור. ומשמע שבחבית עצמה אם הנקב יהיה להכניס ולהוציא יהיה חיוב גמור דאורייתא. ועל כרחנו לא ניתן לומר שהחיוב הוא משום בונה, כי הרי אין בניין בכלים; ועל כרחנו שהחיוב הוא מדין מכה בפטיש, שזו מלאכה השייכת גם בכלים ולא רק בבניינים. ולכן מדגיש הרמב"ם שדין עשיית נקב איננו רק בבניינים, אלא גם בעץ ובמתכת ובכלים, והיינו משום שאין החיוב משום בונה אלא משום מכה בפטיש.

לא היה מקום לחייב על עשיית פתח בכלים אם החיוב היה משום בונה

ונידון זה של עשיית נקב אינו כמו הנידון של תחיבת עץ או עשיית גבינה, ששייכים גם בדברים שאינם בניין ממש; דבשלמא כשהוא בונה כלי - יש לדמות את המעשה לבניין ממש, משום שביצירת הכלי יש מהות של בנייה. אבל עשיית הפתח היא צורך הבניין שבו מצוי הפתח, ואין כאן בניין של הנקב עצמו. ואם כן בעשיית פתח בכלי הדמיון לבניין הוא כבר רחוק מאד. ולכן גם מביא הרמב"ם את דין של עושה נקב יחד עם הדין דמחזיר דלת של הבור והדות, דבשני המקרים הוא עושה מעשה ממלאכת הבונים, אף שהמעשה עצמו אינו בניין ממש. והרי זה כמגיס בקדירה שהוא מעשה ממלאכת המבשלים, וכסוחט שהוא מעשה ממלאכת המכבסים, אף שבכל המקרים הללו אין כאן את המלאכה עצמה, אבל זוהי פעולה הנעשית כחלק מהמכלול של מלאכה זו.

כך למד הרמב"ם גם מדין מפיס מורסה

וכך למד הרמב"ם מהדין של מפיס מורסה (קז ע"ב) שמבואר בברייתא שיש בכך חיוב דאורייתא. והיינו דוקא משום שהוא עושה פתח שעשוי להכניס ולהוציא, אבל אם הפתח אינו ראוי אלא רק להוציא - הוא מותר לכתחילה. והרי בנידון זה אין מדובר על בניינים אלא על בני אדם. ולשיטתו של הרמב"ם לא יתכן

שהחייב הוא משום בונה, דאין בניין בכלים ולא בבני אדם. ולכן הוכרח הרמב"ם להבין שהחייב הוא מצד מכה בפטיש, וכמו שביאר להדיא (פ"י ה"ז). ואמנם חלקו עליו רש"י והראב"ד ועוד ראשונים, אבל הוא הוכרח להבין שהחייב הוא משום מכה בפטיש. ולשיטתו יצא שהחייב בעושה נקב שעשוי להכניס ולהוציא אינו מצד בונה אלא מצד מכה בפטיש.

ד

בדעת רב מוכח שיש חיוב גם כשמתכוון להכנסה בלבד

אמנם בסוגיה של מחלוקת רב ושמואל בעושה נקב (קב ע"ב וקג ע"א) מוכח שרב מחייב לשיטתו גם מי שעושה את הנקב לשם הכנסה בלבד. הגמרא מוכיחה מדין קודח: "ת"ש: הקודח כל שהוא חייב. בשלמא לרב מחזי כמאן דחר חורתא לבניינא, אלא לשמואל לאו גמר מלאכה הוא? הכא במאי עסקינן - דבזעיה ברמצא דפרזלא ושבקיה בגויה, דהיינו גמר מלאכה", ע"כ. ופירש רש"י: "הקודח - וכל הקודח על מנת למלאות הוא, לתקוע בו יתד, ושלא למלאות קרי נוקב: בשלמא לרב - דאמר נקב הוי בנין, האי נמי בנין הוה כל שהוא, ואף על פי שימלאנו הרי הועיל לבנין שקודח החור: חר חורתא - קדח חור: אלא לשמואל - דאמר נוקב לאו בונה הוא, בשלמא נקב דלול איכא למימר מכה בפטיש, אבל זה שעומד לסתום, לאו גמר מלאכה הוא: דבזעיה ברמצא דפרזלא - במסמר ארוך של ברזל: ושבקיה בגויה - לתלות בה", עכ"ל. ואם נאמר שרב מחייב בנוקב רק אם הפתח עשוי להכניס ולהוציא - היה קשה גם עליו מדוע מחייבים בקודח שלא נעשה על מנת להכניס ולהוציא. ובאמת כבר הקשו התוס' (שם ד"ה בשלמא) קושיה זו וז"ל: "בשלמא לרב דמיחזי כמאן דחר חורתא לבניינא. אע"ג דלא דמי לעושה נקב בלול של תרנגולין, דהתם עשוי להכניס ולהוציא, מ"מ מטעם בנין כל דהו מחייב כמו מעייל שופתא בקופינא דמרא ומסתת. אלא לשמואל דמשום בנין כל דהו לא מחייב, אמאי חייב, הא אין כאן גמר מלאכה", עכ"ל. אולם תירוצם לכאורה קשה, דאם טענת הגמרא היתה שמטעם בניין כל דהו היה צריך לחייב כמו מעייל שופתא ומסתת - היה צריך להקשות מדין מעייל שופתא ומסתת ולא לתלות את הדבר בחר חורתא לבניינא, שזה דין עושה נקב בלול של תרנגולין.

וכן מבואר גם בלשון הסוגיה עצמה: "ואי אשמעינן בהא, בהא קאמר רב משום דדמי לבנין דעבדיה לאוירא, אבל שופתא" וכו', הרי לנו שרב מחייב בבונה

גם אם עבדיה לאוירא, ואע"פ שלא עבדיה לעייל אוירא ולאפוקי הבלא. וגם מכך מוכח שלדעת רב יש לחייב על פתח גם כשהוא עשוי להכניס בלבד, ולא רק כשהוא עשוי להכניס ולהוציא.

יש הבדל בין בונה למכה בפטיש ביחס למהות הכוונה הנדרשת

וטעם הדבר נראה פשוט. בשלמא אם גורם החיוב הוא משום מכה בפטיש - יש הכרח שהפתח שהוא עושה באותה שעה הוא המעשה שגומר את מלאכתו של הדבר. וכיון שיש הכרח שהנקב ישמש גם להוצאת ההבל, דאם לא כן ימותו התרנגולין, וכמבואר בסוגיה בדף קמ"ו, יש הכרח שהנקב שהוא עושה יהיה זה שמשמש גם להוצאת ההבל; דאם לא כן יהיה הכרח לעשות פתח נוסף שישמש למטרה זו, וממילא הפתח שנעשה להכנסה בלבד אינו יכול להיות זה שגומר את מלאכת הכלי. אבל כשבאים לחייב משום בונה, אין הכרח שהפתח יהיה הפתח האחרון שנעשה בכלי, והעיקר הוא שתהיה חשיבות לפתח זה מצד עצמו. ולכן כל עוד פתח זה עשוי להכניס ולהוציא מצד עצמו, העושה אותו יכול להתחייב גם אם הוא מתכוון להכנסה בלבד, ויהיה הכרח לעשות פתח נוסף שיאפשר את ההוצאה.

במקרה שהוא מתכוון להכניס בלבד נשארים דברי רב להלכה

ונראה שהרמב"ם הבין, שאמנם הסוגיה בדף קמ"ו דוחה את דברי רב בכל הנקבים שעשויים להכניס ולהוציא, אבל במקרה שהנקב עשוי כחלק מהבניין והוא עשוי להכניס, לא נדחו דברי רב. ורב ושמאל הלכה כרב באיסורי, ושפיר יש לקיים את דבריו בנקב שנעשה בבניין והוא נועד להכנסה בלבד. ואמנם בסתמא דמילתא העושה נקב בלול של תרנגולים עושה אותו על דעת הכנסה והוצאה, וזו הכוונה הרגילה במלאכה. וכבר התבאר בשיטת הרמב"ם שאם המלאכה מיועדת ועומדת לכוונה מסוימת, אין צורך לכוון לה, ובסתמא דמילתא הוא מתחייב עליה משום מלאכה זו. ואולם אם הוא מתכוון באופן מיוחד לשם כוונה אחרת - הוא עשוי להתחייב משום מלאכה אחרת. ולכן כשאדם נוקב נקב בלול של תרנגולים בלי כוונה מיוחדת הוא מתחייב משום מכה בפטיש, דבסתמא המלאכה מיועדת ועומדת לשם מלאכת מכה בפטיש. ואולם אם הוא יתכוון במיוחד לשם הכנסה בלבד - שפיר יהיה מקום לחייבו משום בונה.

"עשוי להכניס ולהוציא" היא הגדרת איכות ולא תיאור כוונה

ויש להוסיף עוד, שהביטוי "נקב שהוא עשוי להכניס ולהוציא" אינו צריך להתפרש במשמעות של **כוונת העושה** להכניס ולהוציא, אלא במשמעות של **עלול ואפשרי** להכניס ולהוציא ויש סבירות מסוימת שכך יהיה. וכגון הביטוי (הל' גזלה ואבדה פ"א ה"ח): "שאדם עשוי למשמש בכיסו בכל שעה", דברור שהאדם לא נעשה על ידי יוצר האדם כדי שימשמש בכיסו, אלא הכוונה היא שזו מציאות שכיחה ואפשרית שהוא ימשמש בכיסו והוא עלול לכך. וכן בביטוי (שם פט"ו ה"ח): "סימן העשוי לידרס", הסימן לא נועד שידרסו עליו אלא הוא עלול לכך ויש סבירות מסוימת שהוא ידרס. וכן מתפרשים הביטויים: "שהבור עשוי להתגלות" (הל' נזקי ממון פ"ב ה"ח), בעל הבית שעשוי למכור את כליו ושאינו עשוי למכור את כליו (הל' גניבה פ"ה ה"י ו"א ו"ב), "אין אדם עשוי לטרוח כל שלושים יום" (שם), "שהדבר עשוי להיגלות" (הל' בכורות פ"ב ה"ט) ועוד. ולפי הבנה זו, הכוונה היא לתאר ולהגדיר בכך את אופיו של הנקב, העשוי באופן כזה שהוא ראוי להכניס ולהוציא דרכו. ומה שכתב הרמב"ם ששיעור החיוב הוא "נקב כל שהוא" אינו סותר זאת, דבאמת יתכן שיהיה פתח בשיעור כל שהוא והוא יהיה ראוי להכניס ולהוציא. ואין גודל של שיעור למטה שאין מתחייבים בפחות ממנו, כמו שקיים הדבר במלאכות אחרות.

כך מדויק בלשון הרמב"ם

וכן נראה מוכח מלשון הרמב"ם שכתב: "העושה נקב שהוא עשוי להכניס ולהוציא" (הל' שבת פ"ג שם). ולכאורה היה לו לומר בקיצור ובאופן ישיר: "העושה נקב להכניס ולהוציא" או "העושה נקב כדי להכניס ולהוציא", דהא מדובר לכאורה על המטרה בעשיית הנקב. ומכך נראה כנ"ל, שהמדובר הוא על תיאור אופיו ואיכותו של נקב זה, שאפשר להכניס ולהוציא דרכו ויש סבירות מסוימת שכך ייעשה, ולכן לא היה נכון לשייך את ההכנסה וההוצאה להגדרת כוונותיו של עושה הנקב, אלא לתיאור אופיו של הנקב.

והשתא דאתינן להכי, נראה שכוונת הרמב"ם היא לומר שאין מחייבים על עשיית שום נקב אלא אם כן הוא ראוי להכניס ולהוציא. וקביעה זו נכונה בין למלאכת בונה ובין למלאכת מכה בפטיש. ואם הנקב ראוי אך ורק להוציא או להכניס, איסורו הוא מדרבנן בלבד.

רב מחייב כשהפתח עשוי להכניס ולהוציא אבל הוא מתכוון רק להכניס

ולפי זה מיושב, שהרמב"ם היה יכול לומר בסתמא דמילתא שכל נקב שאינו עשוי להכניס ולהוציא אין מתחייבים על עשייתו, דדין זה נכון בכל הכלים ואפילו בבניין. ובאמת הנקב שמתחייבים עליו גם משום בונה, הוא רק נקב ש"עשוי להכניס ולהוציא", והיינו שהפתח מצד עצמו צריך להיות בגודל כזה שהוא "עשוי" כך ויש סבירות מסוימת שישתמשו בו כך. ורב מחדש שמתחייבים על פתח כזה גם אם הכוונה היא לשם הכנסה ולא לשם הוצאה ומהטעם הנ"ל. ולפי זה דברי הרמב"ם, שקבע שאין מתחייבים על עשיית פתח שאינו עשוי להכניס ולהוציא, נכונים בכל מקרה וגם בדין מלאכת בונה. והחידוש שיש חיוב גם כשהוא מתכוון להכנסה בלבד, הוא רק כשהפתח עצמו עשוי גם להכנסה וגם להוצאה.

ולפי זה מובן מדוע בעושה נקב בלול של תרנגולין לא היה שייך לחייב מדאורייתא על עשוי להכניס בלבד; דאף אם הוא יתכוון להכנסה בלבד, הוא עדיין נצרך לעשותו כפתח שעשוי להכניס ולהוציא כדי להתחייב משום בונה. ולכן אף שהוא מתכוון להכניס ועושה נקב שעשוי להכניס, אין איסורו מדאורייתא, אלא שחכמים גזרו עליו שמא יעשה נקב שעשוי להכניס ולהוציא כנקב של לול תרנגולין.

ה

אין חיוב מכה בפטיש כשחוזר על פעולה שכבר נעשתה

והנה, יש לברר שאלה עקרונית שקיימת בעניין מלאכת מכה בפטיש. כשאדם עושה מלאכה המורכבת מפעולות רבות החוזרות על עצמן עד להשלמת חפצו, והוא מגיע לפעולה האחרונה שבה הוא אמור לסיים את עבודתו, האם הפעולה האחרונה תהיה מלאכת מכה בפטיש בגלל היותה גמר המלאכה, או שהיא תמשיך להיחשב כאותה מלאכה שבה הוא עסק עד לאותה פעולה. ולכאורה נראה פשוט שהפעולה האחרונה תמשיך להיחשב כהמשך של המלאכה שהיה עסוק בה עד לאותו שלב. וכן מוכח לכאורה ממה שכתב הרמב"ם (הל' שבת פ"ט ה"ח) וז"ל: "וכן האורג שני חוטין ברוחב שתי אצבעות, חייב. בין שארגן בתחילה, בין שהיה מקצת הבגד ארוג וארג על האריג, שיעורו שני חוטין. ואם ארג חוט אחד והשלים בו הבגד - חייב", עכ"ל. ומשמע מסתימת דבריו ומהקשרם שהוא מתחייב משום אורג ולא משום מכה בפטיש, וזהו ממש נידון דידן. ומבואר גם שיש חשיבות

שעו

מיוחדת לפעולה האחרונה, ולכן מתחייבים עליה אפילו בשיעור מועט יחסית לשאר הפעולות שמתחייבים עליהן במסגרת המלאכה הזו. וכן מוכח לכאורה ממה שכתב (שם פ"א ה"ט): "כתב אות אחת והשלים בה את הספר, חייב", עכ"ל. ומבואר שיש חשיבות מיוחדת לאות האחרונה שבה הוא משלים את הספר, ובכל זאת מהקשר דברי הרמב"ם ומסתימתם נראה שהוא מתחייב משום כותב ולא משום מכה בפטיש. וכן נראה בסתמא דמילתא מכל המלאכות של תופר ומחתך וממחק ועוד, שלא מצינו שבסיום העבודה של הבגד או הכלי הוא מתחייב גם משום מכה בפטיש על הפעולה האחרונה. ובדוגמאות שמביאים הגמרא והרמב"ם לא הוזכר שבכל המלאכות הללו מתחייבים גם משום מכה בפטיש. והדבר לא הוזכר לא בתיאור המלאכות עצמן ולא בתיאור מלאכת מכה בפטיש.

מלאכת מכה בפטיש חלה כשלא חל חיוב מלאכה אחר

ולפי זה צריך לומר, שכאשר באים לחייב על מלאכת מכה בפטיש יש הכרח שהפעולה האחרונה המסיימת את המלאכה בכללותה תהיה שונה מהותית משאר הפעולות שקדמו לה. אבל קביעה זו עדיין צריכה הסבר; דלכאורה אם עניינה של מלאכת מכה בפטיש היא העובדה שהוא גומר ומשלים את מלאכתו - לא היתה אמורה לשנות העובדה שלפעולה זו קדמו פעולות דומות או זהות. סוף סוף הפעולות הללו לא גמרו את המלאכה, וזו פעולה שכן גומרת את המלאכה. ועל כרחנו צריך לומר שמלאכת מכה בפטיש היא מלאכה שמתחייבים עליה רק כאשר לא מתחייבים משום מלאכה אחרת כלשהי, וזו מלאכה יחודית שמתקיימת אך ורק כשכלו כל הקצין של המלאכות האחרות. וזה מעין חיוב קיץ המזבח, שחל רק כשאינן קרבנות אחרים, ומעין מציאותה של כרמלית שמתקיימת רק כשאינן אפשרות להחיל על המקום את גדרי שאר הרשויות, וכמו שהתבאר במקום אחר (טל חיים שבת ח"א, עמ' תלא ועמ' תלו), ומעין ברכת שהכל שמתקיימת רק כשאינן מקום לברך על המאכל אף אחת משאר הברכות.

מכה בפטיש חל רק בפעולות שהן "מצרכי" המלאכה הכללית

ומכך נובע הכרח גם לאידך גיסא, שאם אכן קיימת מציאות של חיוב מכה בפטיש בדבר שיש בו מלאכה - אין אפשרות לחייב עליה משום המלאכה עצמה. ועל כרחנו אין זו יכולה להיות פעולה רגילה שבה מתקיימת המלאכה, כי אז היה צריך לחייב עליה משום המלאכה עצמה, אלא זו פעולה שהקישור שלה למלאכה

הוא רק כפעולת לוואי. ודוגמה לפעולה מסוג כזה היא הסחיטה שהיא מצרכי הכיבוס ונחשבת כתולדת מלבן, אע"פ שהיא עצמה אינה מהווה כיבוס ואין בה ליבון, וכן ההגסה שהיא מצרכי הבישול, אע"פ שהיא עצמה אינה מהווה בישול, וכמו שכתב הרמב"ם (פ"ט ה"א). ופעולות מסוג זה הנעשות בגמר המלאכה, יש לכלול בכלל מכה בפטיש, מאחר שמלכתחילה הן הוגדרו כנספחות למלאכה וכאביזריה.

נוקב נקב הוא "מצרכי" הבנייה

ולפי כל זה נראה, שהעושה נקב בלול של תרנגולין כדי שייכנס להם האור מתחייב משום בונה, לא משום שעשיית הנקב היא בניית הלול כמו שהסחיטה היא מצרכי הכיבוס, והנקיבה היא נספחת למלאכת הבנייה והרי היא כאביזריה. ולכן כאשר הוא עושה אותו נקב אבל מתכוון כוונה סתמית שהיא הכנסה והוצאה, הרי זו בעצם עשייה של גמר מלאכת הלול. ובמקרה זה מתבטל חיוב בונה ומפנה את מקומו לחיוב מכה בפטיש, והיינו משום שמלכתחילה כל השיוך של הנקב למלאכת בונה היה רק כנספח וכלוואי. וכשנכנס הגורם של גמר המלאכה הוא מעביר אליו ומחיל את החיוב שמעיקרו מיועד ועומד להכיל בו את הפעולות הנספחות למלאכה כשהן נעשות בגמר המלאכה.